

TOEP

PRESENTEERT:

DE SCHUILPLAATS

Naar het gelijknamige boek van Johanna Reiss

Adapted from THE UPSTAIRS ROOM. Copyright © 1972 By Johanna Reiss
Used by permission of Harper Collins Publishers

Schouwburg De Storm Winterswijk

Zaterdag 27 februari 20.15 uur
Zondag 28 februari 14.30 en 20.15 uur

Deze voorstelling gaat over het leven van Johanna Reiss (Annie de Leeuw) of beter gezegd over een deel ervan, het deel dat zich afspeelde in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog.

In deze voorstelling wordt met fragmenten teruggekeerd naar die jaren waarin zij zich als kind voor de Duitsers moest schuilhouden: joods en daarom ongewenst.

Regie: Peter Schot
Souffleuse: Ine Nijweide

Rolverdeling:
Izaak de Leeuw Joop ten Dolle
Sophie, z'n vrouw Christien te Selle

De dochters:
Rachel Marloes ten Dolle
Sini Rayke Knippers
Annie Lise Ebbers

De burens:
De Heer Gans Hans Krom
Mevrouw Gans Ine Sandmann

Marie, dienstmeisje Erna Scholten

Abbink, boer Jan Kruisselbrink

Dini Hannink Melline Huiskamp
Hannink, haar vader Bertus Kruisselbrink

De familie Oosterveld:
Johan Harry Kruisselbrink
Dieni Bea Verink
Opoe Willy Sligman

Duitse soldaten:
Sander Pleiter
Henk Ebbers
Gijs Nijweide

Kaarten € 15,00

VOORVERKOOP:

Internet - www.toep.nl

Kapsalon Wiggers, Meester Meinenweg 10, Winterswijk-Kotten T (0543) 563303

Supermarkt Plus Bruggers, Dingstraat 1, Winterswijk T (0543) 532525

Boekhandel Kramer, Wooldstraat 24, Winterswijk T (0543) 512173

WWW.TOEP.NL • INFO@TOEP.NL

"Een warme groet voor Wilco, Winterswijk 5 augustus 2009, Johanna Reiss".

Dit zijn de woorden die Johanna Reiss voor mij in haar laatste boek heeft gesigneerd. Ik had het voorrecht om haar in augustus 2009 persoonlijk te ontmoeten. De indruk die Johanna Reiss op mij heeft achtergelaten is die van een warme en vriendelijke vrouw. Het is voor iemand als ik, die ruim na de Tweede Wereldoorlog is geboren niet voor te stellen wat zij heeft meegemaakt in de periode in haar leven zoals beschreven in haar boek "De Schuilplaats".

Een waargebeurd verhaal met als hoofdpersonage een nog in leven zijnde oud Winterswijkse maakt het voor TOEP dan ook meer als een uitdaging om van dit boek een bijzondere theaterversie te maken. Het zal zeker geen "standaard" TOEP voorstelling worden. Kosten nog moeite zijn gespaard om door middel van speciale decors, licht, geluid en theatertechnieken net dat beetje extra's te geven dat "De Schuilplaats" verdient. Enkele scènes zijn professioneel op film vastgelegd en zullen samen met oude beelden worden gebruikt om er in totaal één aansluitend verhaal van te maken. Er is vanaf april 2008 veel tijd en energie geïnvesteerd om de theaterversie voor te bereiden en te maken. Ik spreek mijn waardering uit voor het vele werk dat tot op heden is verricht, voor de betrokkenheid en inzet en wil iedereen alvast bedanken die op welke manier dan ook een bijdrage heeft geleverd aan het maken van deze voorstelling.

Deze krant met informatie over de Tweede Wereldoorlog en de Winterswijkse joodse bevolking tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft TOEP uitgebracht om een indruk te geven in welke zware periode de voorstelling zich afspeelt.

Op onze website www.toep.nl kunt u meer informatie vinden over TOEP en over De Schuilplaats. Het zou leuk zijn als u een berichtje achterlaat in ons gastenboek.

Tot slot wil ik de spelers alvast heel veel succes toewensen met de voorstellingen en hoop u op 27 of 28 februari te mogen begroeten in De Storm in Winterswijk om samen de voorstelling te komen bekijken.

Wilco Luijmes
voorzitter toneelvereniging TOEP

De Tweede Wereldoorlog

Achteraf denk je: Hoe heeft iemand de moed gehad om er foto's van te maken. Mei 1940. Duitse vrachtwagens met soldaten staan op de markt in Winterswijk. Ze trekken grote belangstelling van de Winterswijkers.

De Duitsers hebben Polen en Tjecho-Slowakije veroverd. Daarna werd Denemarken bezet en trokken de Duitse soldaten Noorwegen binnen. Op 10 mei 1940 trokken Duitse legers al vroeg over de grenzen van Nederland. De Duitse soldaten waren goed voorbereid. Op de markt lopen de Duitse soldaten tussen de Winterswijkers. Velen praten met hen. "Ha, hij is geboren in hetzelfde dorp als m'n moeder", zegt een meisje. "En in de stad waar hij vandaan komt ben ik al wel eens geweest. Het is helemaal niet zover van hier, 't Zijn rustige kerels, helemaal geen opscheperig gedoe."

Maar als de mensen weer naar huis gaan vraagt iedereen zich af hoe het zal gaan. De mensen die radio hebben weten dat er verder in het land hevige gevechten worden. Er is echt oorlog. 14 mei 1940 wordt Rotterdam gebombardeerd en een dag later capituleert Nederland. Er zijn veel mensen omgekomen. Na enige dagen weten we dat er zelfs zestien Winterswijkers zijn gesneuveld. Hoe zal het verder gaan? In eerste instantie valt het mee. De bussen en de treinen rijden al gauw weer. De klok kreeg Duitse tijd, de mensen moeten om twaalf uur binnen zijn en er werd een distributiesysteem opgezet. Een soort gelatenheid komt over Nederland. Het "gewone" leven komt langzaam weer terug.

Duitse vrachtwagens met soldaten op de markt in Winterswijk.

In de herfst worden de eerste maatregelen door de Duitsers genomen. Als eerste krijgen joodse ambtenaren ontslag. In Leiden op de universiteit heeft een professor daar fel tegen geprotesteerd. Daardoor wordt de universiteit voor onbepaalde tijd gesloten. In oktober moeten alle joden zich laten registreren. Ook de Winterswijkse joden kregen te maken met de nieuwe regels. Zo moesten ze de gele Davidsster gaan dragen. Toch gaat het gewone leven gewoon verder. De joodse manufacturer bedient gewoon zijn klanten. De joodse veehandelaar gaat gewoon de boer op. Het lijkt allemaal niet erg verontwaardig. In februari protesteerden Amsterdamse havenarbeiders, spoorwegmensen, trambe-

stuurders en fabrieksarbeiders, middels een staking tegen de maatregelen die worden genomen tegen de joden. De Duitsers nemen geen halve maatregelen. Met razia's nemen de Duitsers talrijke jonge joden gevangen die naar Duitsland worden gestuurd.

Dan komt er weer een soort rust. Het leven in Winterswijk gaat verder. Luchtactiviteiten herinneren telkens weer dat Nederland in oorlog is. Ook in Winterswijk vallen bommen waarbij mensen omkomen. Zij die de oorlog meegemaakt hebben zullen zich altijd het gorgelende geluid herinneren van de vele bommenwerpers die hier overtrokken richting Duitsland. De eerste jaren nog niet zoveel maar er kwamen steeds meer vliegtuigen over. Op 30 mei 1942 stuurden de Engelsen 1000 bommenwerpers naar Keulen. De andere dag deden ze het nog eens. Via pamfletten lieten de Engelsen de burgers van Keulen weten dat er bombardementen zouden volgen. Want officieel werden deze bombardementen nog verzwegen door de Duitse regering. Ook lieten de Engelsen weten dat het zeker erger zou worden, vooral als de Amerikanen kwamen helpen. De commandant van de RAF, de Engelse luchtmacht, stuurde op die manier een persoonlijke brief naar de Duitse bevolking. Hij herinnert de Duitsers er aan dat Duitsland Warschau, Rotterdam, Belgrado, Londen en Coventry bombardeerde. "Nun sind Sie an die Reihe". Nu zijn jullie aan de beurt. En de Geallieerden zullen onverbiddeijk doorgaan om Duitsland te verhinderen nog verder te gaan met de oorlog. "Maar", zegt hij er bij: "De Duitsers kunnen zelf een einde aan de oorlog maken; Stürzt die Nazi's, und ihr habt Frieden!" Breek met de Nazi's en jullie hebben vrede. Maar de Nazi's hebben Duitsland stevig in handen en er verandert niets. De bombardementen werden steeds heviger. Ongekende aantallen bommenwerpers vliegen

over Winterswijk heen. Ook zijn er enkele luchtgevechten boven Winterswijk en er komen vliegtuigen naar beneden. Bijna vijftig vliegers hebben deze gevechten niet overleefd en liggen in Winterswijk begraven. Daarnaast vallen er bommen. Het huilen van neervallende bommen vergeet niemand. In 1943 wordt de situatie grimmig. Het tij is gekeerd. Stalingrad is gevallen en de Duitsers worden uit Afrika verjaagd. De bezetting door de Duitsers wordt steeds harder. Vele jongemannen worden gedwongen om in Duitsland te werken. Ook worden velen krijgsgevangenen genomen. Jongemannen gaan dan onderduiken. Het is in die tijd dat Tante Riek de organisatie tot steun aan onderduikers opricht. Het distributiesysteem wordt verscherpt omdat de voedselvoorraad steeds minder wordt. Ook de landbouwers worden bedolven onder allerhande maatregelen en worden gedwongen hun productie aan de Duitsers te leveren. Het rantsoen is niet groot en vele burgers gaan nu de boer op om er melk, eieren en ander voedsel los te kloppen om zodoende hun dagelijkse maaltijd wat op te krikken. Daardoor ondervinden de mensen de oorlog steeds meer aan den lijve.

Na de invasie in Normandië (juni 1944) wordt het steeds spannender. Als in augustus 1944 de Geallieerden stormenderhand door België trekken denken velen al dat we ook spoedig bevrijd zullen zijn. Maar de tegenslag bij Arnhem is groot. Later blijkt de "Slag om Arnhem", een cruciaal verkeerde inschatting te zijn geweest voor een spoedige bevrijding van Nederland. De Duitse soldaten worden verder gedreven richting de Achterhoek en ook Winterswijk wordt overspoeld door Duitse soldaten. Er is geen school of grote boerderij of er liggen Duitse militairen.

Vervolg op pagina 5

De Wooldstraat in 1943.

De jodenvervolging in Winterswijk

Als net voor de oorlog de joodse gemeenschap in Winterswijk haar 75 jarig jubileum viert dan wordt het een groot feest bij Wamelink. 's Middags is er een receptie waar de hele upper-ten van Winterswijk aanwezig is. De burgemeester spreekt, er wordt gesproken namens de kerken. Kortom iedere maatschappelijke organisatie laat zich horen en leeft mee met de joodse gemeenschap.

Dan wordt op 10 mei 1940 Nederland door de Duitsers overvallen en Winterswijk is eigenlijk in de eerste uren al bezet gebied. In alle vroegte komt er een pantser-trein door Winterswijk op weg naar Zutphen. Later in de morgen komen er Duitsers per vrachtauto Winterswijk binnen en verblijven enige tijd op de markt. Sommigen gaan hun enthousiast tegemoet, anderen kijken van afstand, maar geïnteresseerd toe. Annie de Leeuw praat er ook over in "De Schuilplaats"

Als alles achter de rug is spreekt Seyss-Inquart in de Ridderzaal. Hij vertelt er dat Duitsland Nederland en zijn bevolking noch imperialistisch in het nauw wil drijven noch dit land en zijn volk hun politieke overtuiging wil opdringen. Het klinkt mooi maar onze joodse medeburgers hielden toch hun hart vast. Zij, vanuit Duitsland hier naar toegevluchte geloofsgenoten hadden hen maar al te goed verteld hoe het in Duitsland ging en waarom zou het hier anders zijn.

Maar het blijft in Nederland in 1940 opvallend rustig. De aanwezige Duitsers gedragen zich galant en niets wijst er op dat er harde maatregelen zullen worden getroffen tegen de joden. De veelal kleine zakenlieden bedienen hun klanten als van oudst. De joodse veehandelaren gaan de boer op zoals ze altijd deden.

Maar in januari 1941 moeten alle joden worden geregistreerd. De gegevens van de joodse mensen zoals naam, adres, geboorteplaats en datum en verder alle gegevens die voor de Duitsers belangrijk kunnen zijn, worden genoteerd. Er wordt in eerste instantie lachend gereageerd. Och, zo'n registratie? Daar wordt niet moeilijk over gedaan. Het heeft niet veel om het lijf. Mensen die ergens op een kantoor zitten of een of ander ambt uitoefenen moeten een formulier invullen waarmee ze verklaren dat ze naar hun beste

weten niet tot de joodse gemeenschap behoren. Het wordt netjes ingevuld. Nou ja, ze horen er toch ook niet bij.

Maar daar blijft het natuurlijk niet bij. Op 8 oktober 1941 worden dan plotseling enkele joden gearresteerd. De dag er voor heeft de gemeentepolitie al opdracht gekregen deze mensen op te pakken. 's Avonds meldt de politie aan de Sicherheitsdienst in Arnhem dat de mensen helaas niet thuis waren. Ze waren kennelijk gewaarschuwd of de politie had er iets op gevonden om net te doen of hun neus bloedde. De andere morgen komen dan de Duitsers in alle vroegte naar Winterswijk en moet de politie mee om hen de weg te wijzen. Zeven mensen worden dan opgepakt. Twee zijn gevlucht. Van de zeven opgepakt komt binnen drie weken bericht dat ze overleden zijn. "Op de vlucht neergeschoten.....". Vanaf dat moment is het zelfs voor de meest optimistische jood duidelijk wat hen te wachten staat. Velen slapen dan al niet meer thuis en sommigen duiken voor goed onder, maar ook velen zagen het al niet meer zitten. Er zou wel niets aan te doen zijn.

De bewuste foto die Ribbink maakte van de dames Poppers.

De Heer Eeltink uit Miste schreef er dit over in zijn "Herinneringen": "Op een dag (in 1943) kwam er bericht dat de joden zich moesten melden om afgevoerd te worden naar Duitsland. Ik ben direct naar Winterswijk gefietst. Op de markt waren alle joden bijeen. Ik heb enkele joden die ik goed kende opgezocht. Het leek of ze helemaal verstijfd waren. Je kon er niet meer mee praten. Ze waren helemaal lamgeslagen en wisten niet meer wat ze moesten doen. Het dreigement van de Duitsers was: Als je je niet meldt dan..."

Het was allemaal angst en nog eens angst. Ze wisten niet meer of ze voor of achteruit moesten. Het leek wel of ze niet meer denken

konden. Ik heb ze bij hoog en laag bezworen om niet te gaan, dat ze niet levend terug zouden komen maar in Duitsland de dood tegemoet gingen. Er komt niemand van jullie levend terug. Je moet onderduiken. Fiets maar achter me aan. Je kunt bij ons onderduiken en als ik zie dat het bij ons nog niet helemaal veilig is ga je vanavond nog naar een ander adres. Maar geen ja en geen nee. Ze zeiden niets.

Ik was woest op de Duitsers die de schuld van alles waren....Ik ben weer naar huis gefietst....."

Een hele groep joden probeert zich te verstoppen in het Korenburgerveen, maar helaas worden ze daar ontdekt en gevangen genomen. Een enkeling slaagt erin er vandoor te gaan en elders onder te duiken. Maar velen dachten en hoopten dat het nog wel mee zou vallen. Aardappels rooien moest toch kunnen al was het in Polen. Een dame leende zelfs laarzen bij een kennis van haar. Laarzen leken haar makkelijk bij het rooien. Anderen hadden weer andere redenen om te denken dat het misschien nogal mee viel.

Achteraf lijkt Dr. Bos, een NSB-

De Tweede Wereldoorlog (vervolg)

De Nederlandse mannen worden opgeroepen om te helpen bij het maken (graven) van verdedigingswerken. Als er zich niet genoeg mannen melden worden een paar keer mensen gegijzeld en met de dood bedreigd. Dan melden zich vele mannen, ook al doordat de geestelijkheid de mensen vraagt zich te melden om de gegijzelden te sparen. Dan komt de laatste Oorlogswinter met veel luchtactiviteiten. De Jabo's (jachtbommenwerpers) houden alles in de gaten en knallen er op los. Ook laten ze vele bommen vallen in Winterswijk waarbij doden zijn te betreuren. Mensen uit het westen, waar echt hongersnood heerst, komen op hongertocht hier na toe. Ze worden meestal royaal ontvangen en gaan vaak bepakt en beladen weer naar huis terug. De Duitse steden en dorpen worden plat gebombardeerd. Dan komen de Geallieerden de Rijn over en bezorgen ons nog spannende dagen. Terugtrekkende Duitsers, veel luchtactiviteiten van de Geallieerden zorgen voor veel onrust. In de Brinkheurne wordt een munitietrein kapotgeschoten. Ook 's nachts heeft men geen rust meer. Dan net voor Pasen trekken de Engelsen ook Winterswijk binnen. In het Woold, maar ook in Miste en Ratum, verzetten de Duitsers zich hevig. Het tij wordt gekeerd. Op zaterdag 31 maart wordt Winterswijk bevrijd. Dan gaat het snel. De Engelsen die vrijdag in het Woold nog vechten zijn eerste paasdag al in Enschede. Ruim een maand later is de oorlog helemaal afgelopen. Meer dan 300 Winterswijkse joden zijn omgekomen, 79 burgers zijn gedood. 49 Geallieerden soldaten, waarvan 40 vliegers. Ook zijn er 33 Duitsers in Winterswijk gesneuveld. En de meisjes de Leeuw gaan weer terug naar Winterswijk.

maar afhankelijk van andere mensen. Het is hier in Westerbork hartstikke goed...

Het was zijn laatste brief... Als bekend wordt dat de joden bericht gekregen hebben dat ze zich moeten melden stapt zondagmorgens de heer Wassink, slager van beroep, naar de familie Gans met de vraag wat ze gaan doen. Gaan ze zich melden of gaan ze onderduiken? In alle rust zit de hele familie in de kamer. Nee nee, er is niets aan de hand, Dr. Bos wil er voor zorgen dat ze niet weg hoeven... Niemand van de 15 leden tellende familie Gans komt later terug... De Dames Poppers die zich voor het vertrek door fotograaf Ribbink laten fotograferen vertellen Ribbink dat ze naar Dr. Bos zijn geweest met de vraag hoe dat allemaal gaan zou. Dr. Bos had hun gerust gesteld, het zou allemaal wel meevallen... Ze werden ook vergast. Waarom zei hij zulke dingen. Om de mensen rustig te houden? Later krijgen de mensen een door hem ondertekende brief waarmee ze zich genadelijk naar een gevangenkamp mogen begeven. Dan schrijft hij naar de Sicherheitsdienst in Arnhem: "De verwijdering van de joden uit onze gemeenschap is zonder moeilijkheden verlopen."

De heer en mevrouw van Gelder verklaren later, voor het gerecht dat Dr. Bos hen flink heeft geholpen. Daar zullen ze ongetwijfeld hun reden voor gehad hebben. Toch lijkt het dat men het hele verhaal wel met een korreltje zout moet nemen. De boerderij waar hij en zijn zoon waren ondergedoken werd twee keer door de plaatselijke weerbarheidsafdeling van A tot Z door-

zocht. Ze waren dus kennelijk getipt door mensen die wisten waar ze zaten. Door Dr. Bos? Ze hadden zich goed verborgen. Hij had zelfs zijn zoon een sjaal in en om de mond gebonden zodat hij

geen geluid kon maken. Bovendien maakte hij, toen hij na de bevrijding weer te voorschijn kwam, niet de indruk dat hij zich "beschermd" had gevoeld. (verslag Dini Wassink) Trouwens Dr. Bos waarschuwde meerdere boeren, vooral tijdens het laatste half jaar van de oorlog toen hij al heel goed wist dat de oorlog heel anders verliep dan dat hij eerst gewenst had, dat ze hun onderduikers goed moesten verstoppen. Sommige van hun hadden helemaal geen onderduikers. Dus hij waarschuwde maar lukraak wat in het rond. Als de oorlog is afgelopen blijken bijna alle joden te zijn omgebracht.

Slechts een handjevol komt terug. Winterswijk blijft met een groot probleem zitten. Hoe heeft dit in vredesnaam kunnen gebeuren.

De veehandel

Het valt op dat veel joodse inwoners van Winterswijk in de veehandel zaten en zich in de daarmee samenhangende slagerijen bezighielden.. Hoe kwam dat toch? Eigenlijk is het heel simpel. joden mogen geen varkensvlees eten en daarom zijn ze aangewezen op rundvlees. Daarbij komt nog dat de koe koosjer geslacht moest worden. Een hele koe slachten voor je eigen familie was duur en daar kwam nog bij dat het moeilijk was vlees lang te bewaren. Goede koeling of de mogelijkheid om in te vriezen was er immers niet.

Na slachting moest het vlees dus zo gauw mogelijk opgegeten worden en omdat je dat moeilijk met je eigen familie kon, moest je het verkopen en dan had je vanzelf de slagerij.

Ook om het vlees na het weekend te bewaren, was niet gemakkelijk. Zaterdags werd er niet gewerkt, de joden hebben dan hun rustdag. Het vlees tot maandag bewaren was vrijwel onmogelijke en sommige joodse veehandelaren gingen op zondag met wat vlees de boer op om het vlees als nog te verkopen. Sommige boeren hadden op zondag wel zin in een stuk vers vlees, dat was weer eens wat anders dan het vlees dat ze zelf soms al maandenlang in "de wieme" hadden hangen.

Daarnaast hadden ze vaak in een handdoek niervet. Dat konden ze meestal best verkopen. Vet was er altijd nodig en verse "schraoven" waren altijd welkom.

Ofschoon men zich in hoofdzaak bezig hield met de rundveehandel, handelde men ook wel in varkens.

De Gebroeders Schwarz als veehandelaren.

Izaak de Leeuw was ook veehandelaar. Hij ging geregeld de boer op en bezocht ook de veemarkten in Doetinchem en Zwolle.

Zij die het boek van z'n dochter Annie "De Schuilplaats" hebben gelezen, kunnen weten dat hij een huis bouwde nabij z'n weiden in de Tuunte. Net voor de oorlog ging hij daar wonen. Hij had graag naar Amerika gewild, net als z'n broer, maar z'n vrouw wilde dat niet. Zijn vrouw was trouwens ook ernstig ziek, ze zou al gauw overlijden. In het ziekenhuis in Winterswijk. (In de burgerlijke stand staat dat David Schielaar, godsdienstonderwijzer op 8 Oct 1942 aangifte doet van het overlijden van Sophia Spier, echtgenote van Izaak de Leeuw, ze is geboren in Gendringen, is 45 jaar en overleden op 7 Oct 1942 des namiddags half negen. Ze was een dochter van Henri Spier reeds overleden, en Rachel van der Laan, wonende in Winterswijk)

Izaak de Leeuw

zeggen ze. Ze slaan elkaar op de schouders van plezier. Maar het levert hen een stevige uitbrander van Johanna op. Later beseften ze pas hoe ernstig het allemaal was.

Wanneer een stelletje kleine scharrelaren in vee op hun manier gezellig bij "Johanna" (Café Nijenhuis) zitten kunnen ze dwars door het station zien hoe joden in de Goudvinkenstraat door de Duitsers worden opgehaald. Het lijkt hen een reden een feestje te bouwen. De handelaren raken immers hun grootste concurrenten kwijt.

"Ha ha, de helen handel is nou veur uns",

Johanna Reiss

Johanna Reiss, foto Gaetano Catelli

Ik zit te schrijven in een plantsoen vlakbij waar ik woon, in het hartje van Manhattan. Het park wordt beheerst door een bronzen beeld van de in Friesland geboren laatste gouverneur van Nieuw Amsterdam die Pieter Stuyvesant heette, maar Peg Leg werd genoemd vanwege zijn kunstbeen. Met een afkeurende blik kijkt hij naar het zuiden, richting Wall Street, de straat die het symbool werd van geldzucht en de wereldcrisis die daarop volgde.

Vanaf mijn bankje kan ik ook de kerk zien waar daklozen een wekelijkse warme lunch kunnen halen: aardappelpuree, wat groenten, een stukje vlees. Het is dezelfde kerk waar laatst de jaarlijkse Zegening van de Dieren was. Voor elf honden, vier vogels, een konijn en een schildpad in een lege gebaksdoos.

Ik woonde vroeger, in Winterswijk, ook dichtbij een plantsoen. Ik speelde er vaak, landverpachten, verstopperij achter een van de bomen. Het was afgelopen met de spelletjes in 1940, toen de oorlog uitbrak. In tegenstelling tot veel andere Joden, boften mijn zuster Sini en ik, we konden onderduiken, eerst bij de familie Hannink, toen bij de Oostervelds, een boerenfamilie, ook in Usselo. Ik schreef erover in mijn eerste boek, De Schuilplaats, The Upstairs Room zoals het hier heet. Als ik naar scholen ga om erover te praten, vertel ik de leerlingen altijd: Johan, Opoe en Dientje Oosterveld waren eenvoudige, je zou kunnen zeggen, primitieve mensen. Ze hadden geen binnen wc, geen stromend water en amper geld. En geloof me, ze hadden niet een kast vol met de laat-

ste modesnuffjes, je hebt die dingen niet nodig, voeg ik er altijd aan toe, om goed te kunnen doen, om speciaal te kunnen zijn. Na de bevrijding ben ik zo vaak als ik kon naar Usselo gegaan. Ik bleef ook komen nadat ik naar Amerika verhuisde en dochtertjes kreeg die ook meekwamen en in augustus 1969 toen ik me voorbereidde om The Upstairs Room te schrijven kwam ik met Jim, mijn man die in Amerika geboren was. De laatste jaren kom ik geregeld naar Winterswijk, vorige zomer nog, toen ik in Holland was om mijn nieuwe boek, Een verborgen leven, Herinneringen aan augustus 1969, te promoten. Toen de trein stopte, in Winterswijk Centraal nog wel (wie had ooit kunnen denken dat er een tweede station in Winterswijk zou zijn), en ik uit de trein stapte, en de straat op, begreep ik absoluut niet waar ik was. Er stond zo'n raar gebouw, vond ik, een kazerne leek het wel; het bleek het nieuwe gemeentehuis te zijn. Ik moest even langs mijn geboortehuis op Stationsstraat 3 lopen en de Misterstraat in (zo heet die straat nog, hoop ik?) om me ervan te verzekeren dat ik inderdaad in mijn geboorteplaats was. Het bewijst, denk ik, dat je niet teveel tijd voorbij moet laten gaan voordat je terugkeert naar je wieg, om het zomaar eens te zeggen, of het ziet er allemaal onherkenbaar uit. Ik weet dat toneelvereniging TOEP in februari 2010 het toneelstuk gaat opvoeren gebaseerd op De Schuilplaats.

Ik wens TOEP veel succes toe en wat fijn om de Hanninks en de Oostervelds vanaf het toneel weer te kunnen zien.

Johanna Reiss

Mirjam Schwarz

In de winter kreeg ik een telefoontje van de voorzitter van TOEP, Wilco Luijmes. Wilco vertelt mij dat de toneelvereniging TOEP het voornemen heeft om het toneelstuk "De Schuilplaats", naar het boek van Annie de Leeuw op nieuw te gaan bewerken en op de planken te brengen. "Er is toen al veel gebeurd", zo vertelde Wilco, zo moesten er rechten aangevraagd worden in Amerika. Toen ik het hoorde werd ik meteen enthousiast. Goed plan. Als jullie mij nodig hebben hoor ik het graag.

Lange tijd bleef het stil. Tot het voorjaar van 2009. Wilco, aan de telefoon: "Wij willen heel graag gebruik maken van je aanbod om de video met het interview, dat Annie de Leeuw in 1976 heeft gehad met Koos Postema te komen bekijken.

Daarna willen we ook graag een kijkje nemen in de synagoge als dat kan". Op 8 juni om 19.30 uur was het dan zover. TOEP op volle sterkte. Ze pasten maar net bij ons in het schoollokaal. Naarmate de videoband met het interview vorderde werd het steeds stiller. De indrukwekkende video, waarin ook nog de Oostervelds in het huis in Usselo te zien zijn, is het huis dat in de oorlog als schuilplaats diende voor Annie en

haar zuster Sini. De Oostervelds, bijzondere mensen in al hun eenvoud, waren mensen die hun leven op het spel hebben gezet zonder er over na te denken. Zij hebben het leven gered van twee joodse meisjes uit Winterswijk. Echte helden !!!!!!!!!!! Na het zien van de video, werd het tijd om de benen te strekken. We zijn met z'n allen naar de synagoge gegaan, daar heb ik

verteld over de geschiedenis van joods Winterswijk. Het was een goede avond en een mooie start voor de vele repetities die nog zullen volgen.

Ik vind dit een heel mooi initiatief en ik hoop dat er veel Winterswijkers komen kijken naar dit indrukwekkende verhaal.

Mirjam Schwarz

Filmopnames

Foto's:
Michiel Naaldenberg

Colofon

De speciale bijlage "De Schuilplaats" is een uitgave van de Winterswijkse Weekkrant en staat onder redactionele verantwoordelijkheid van Toneelvereniging TOEP uit Kotten.

Als u nu de voorstelling van "De Schuilplaats", bezoekt, en dat doet u natuurlijk, zult u zien dat er sommige scènes gefilmd zijn. Dat was bittere noodzaak omdat deze scènes in de buitenlucht spelen en dus moeilijk zijn om op het toneel te brengen.

Vader de Leeuw gaat met zijn dochter op bezoek bij een boer in de hoop dat die een onderduikadres voor hem weet. De goede man is net aan het hooien en in het hooiland praten ze met elkaar. Om dit onderdeel op de film te krijgen werd de hele scene op een mooie zomerdag opgenomen. Ook op de nabij gelegen zandweg werd gefilmd en dat trok nogal belangstelling want er was net een fietstocht over de weg geprogrammeerd. Ook een Duitser kwam er langs. Hij bekeek het gedoe aandachtig en vroeg eindelijk: Is dat voor een film?

Na het bevestigende antwoord vroeg hij: "Is het soms van het boek Und im Venster der Himmel?" Het is de titel van het boek van Johanna Reiss "De Schuilplaats" in Duitsland. Het boek is in de Duitsland erg populair en onze Duitse gast had al gezien waarom het ging.

In oktober werd de scene opgenomen waarin we zien hoe de jeugdige Annie de Leeuw naar Enschede reisde en waar ze opgehaald werd door het meisje van Hannink uit Usselo waar ze eerst ondergedoken was. Die opnamen vonden hoofdzakelijk in Bredevoort plaats.

Het was een geweldige dag voor de spelers en we hopen ook een beetje voor Bredevoort. Toen we daar mee bezig waren beseften we eigenlijk pas goed wat het voor Annie betekend moet hebben om in haar eentje haar ongewisse toekomst tegemoet te gaan.

En dan speel je De Schuilplaats

Zo kon het gebeuren dat het bestuur van de toneelvereniging Tot Ontspanning En Plezier, samengevat TOEP, had besloten het boek van Johanna Reis "De Schuilplaats" op de planken te gaan brengen. Tenslotte lag er ergens op een plank een scenario dus waarom daar dan geen gebruik van maken.

Natuurlijk moesten er eerst onderhandelingen plaatsvinden tussen de schrijfster en het bestuur van TOEP om uiteindelijk toestemming te krijgen dit stuk te mogen spelen. Teveel zaken om in dit stukje op in te gaan, maar de uitkomst van alle onderhandelingen was positief. TOEP speelt in februari in theater De Storm de voorstelling van De Schuilplaats. Aan de slag. Rolbezetting, decor, oorlogsdocumentatie, opvulling tussen changementen bedenken en ga zo maar door. Hoe je het ook wendt of keert het accent zal komen te liggen op het toneelspel en daarvoor heb je bij een toneelvereniging een regisseur.

De regisseur kon na de rolbezetting aan het werk met zijn spelers. We spreken van rolbezetting en niet van typecasting. We gaan niet proberen uiterlijke gelijkenissen te regelen maar wel in de huid van de oorspronkelijke mensen proberen te kruipen. Naar eer en geweten door middel van invoelen en inleven trachten tot een geloofwaardige interpretatie te komen van alle mensen die in het boek voorkomen. De groep bestaat uit zeer ervaren spelers en een paar leden die de eerste pogingen binnen TOEP hebben gewaagd. Natuurlijk kijken we naar dat meisje van 12 jaar dat moet proberen zich in te leven in de hoofdrolspeler van De Schuilplaats namelijk Annie de Leeuw.

Eerst de leesrepetities om het gevoel te krijgen en aan elkaar te wennen. Vanaf de eerste pogingen aangeven hoe de persoon zich op dat moment mogelijk voelt. De situatie en vooral de sfeer schetsen en aangeven hoe voel je je nu in deze situatie. Denk je de impact eens in.

Gaande de repetities wordt duidelijk dat we in een scenario zitten dat is opgebouwd uit scènes die grote sprongen maken voor wat het tijdsbeeld betreft, maar vooral ook sprongen in sfeer of anders gezegd emotie. Deze opzet is bij geen enkele speler van TOEP gebruikelijk en is het van belang daar telkens weer op te wijzen. Hoe staat deze scène in het geheel. Hoe zouden ze zich nu voelen? Wat gaat er nu in de personen om. Hoe staat deze persoon in deze situatie. Dan weer na een paar minuten een totaal andere scène. De sfeer binnen de groep is goed. We zijn er met ons allen van doordrongen dat dit niet eenvoudig is en zien het als een grote uitdaging. Echter, elke voorstelling die door TOEP opgezet wordt krijgt de volle 100% aandacht. En toch is het deze keer iets anders.

We zijn nog maar net begonnen en hebben nog niet eens alle scènes doorgelopen voor wat sfeer, plaatsing en gevoel betreft. Bovendien zijn alle handen nog te veel gevuld met tekstboeken. Een zeer belemmerende factor als je vrij moet kunnen spelen. De tekst eigen maken is nu nummer 1 en dan kan ook daadwerkelijk de plaatsing en de natuurlijke handeling ingeslepen worden. De eerste stap is gezet.

Peter Schot, Regisseur

De productie

Het decor voor "De Schuilplaats" bracht nogal moeilijkheden mee. Gelukkig heeft TOEP nog vaklui die hart hebben voor zulk werk. Het decor bestaat uit twee woonlagen. De meisjes de Leeuw zaten immers altijd boven. Dus er kwam ook een trap. Die is normaal afgetimmerd met een vaste wand, maar dat kan nu niet. Ook een deur wordt alleen maar aangeduid met een kozijn, anders ziet het publiek er helemaal niets van en dat kan natuurlijk niet de bedoeling zijn. Het hele decor

moet zo gemaakt worden dat iedereen in De Storm het goed kan zien, waar het publiek ook zit. Er moet ruimte zijn om zoiets te bouwen. Waar kun je zo'n hoog decor kwijt? Gelukkig stelde iemand zijn werkplaats ter beschikking. Maar om te repeteren moest het weer ergens anders naar toe. Want het is noodzakelijk om in dit grote decor te repeteren. Ook deze ruimte werd gevonden. Na al die repetities moet het decor nog weer afgebroken worden om te verhuizen naar

De Storm voor de voorstellingen op 27 en 28 februari.

Zo is deze productie niet alleen voor de spelers en regisseur een grote opgave maar ook voor de mensen die druk zijn met het decor, kleding, rekvisieten, licht, geluid, theatertechniek, grime, filmproject, catering, website, publiciteit, redactie om deze krant te maken en de overige duizend en één dingen die komen kijken bij het maken, regelen en organiseren van deze voorstelling.

De Hoofdrol

Lise Ebberts. foto Aad Witteveen (Foto Primeur Lichtenvoorde)

De hele voorstelling van "De Schuilplaats" draait natuurlijk om Annie de Leeuw. Zij maakte het allemaal mee en vertelde ons hoe het allemaal gegaan was. Het is dus logisch dat ze ook de hoofdrol heeft in de voorstelling. Nu is het altijd al de grootste kunst om voor elke rol de passende persoon te vinden, maar in dit geval was het helemaal moeilijk. Een jong meisje dat ook nog in staat moest zijn om deze grote rol te spelen. Toen de jeugd van TOEP in het voorjaar van 2009 drie eenakters speelde deed Lise Ebberts ook mee. Toen viel het oog op haar. Als we haar er eens voor vroegen... Ze was dadelijk enthousiast en dat is ze de hele repetitieperiode gebleven al was het ongetwijfeld wel eens moeilijk voor haar om altijd met die oudere leden op te trekken. Haar spel zal zeker bij het publiek in de smaak vallen.

Kaarten De Schuilplaats

De voorstellingen van De Schuilplaats zijn op zaterdag 27 februari om 20.15 uur en op zondag 28 februari om 14.30 uur en 20.15 uur in schouwburg De Storm in Winterswijk.

Kaarten á € 15,00 zijn te koop via internet (www.toep.nl) of bij Kapsalon Wiggers, Meester Meinenweg 10 Winterswijk-Kotten, telefoon (0543)563303
Supermarkt Plus Bruggers, Dingstraat 1 Winterswijk, telefoon (0543)532525
Boekhandel Kramer, Wooldstraat 24 Winterswijk, telefoon (0543)512173
Kaarten voor de voorstellingen hebben geen vaste zitplaatsen.

Donateurs ontvangen bij inlevering hun donateurskaart (2010), aan de kassa van De Storm contant € 5,00 retour.

Het aantal rolstoelplaatsen in Schouwburg De Storm is beperkt. Als u kaarten wilt bestellen in combinatie met een rolstoelplaats is het noodzakelijk om dit vooraf te reserveren. U kunt hiervoor contact opnemen met Remco Snaphaan, e-mail: penningmeester@toep.nl of telefonisch via (0543)564604

Ijsbloemen wegblazen

In het weekend van 27 en 28 februari presenteert TOEP in schouwburg De Storm "De schuilplaats" naar het gelijknamige boek van Johanna Reiss.

Ter gelegenheid hiervan komt Johanna Reiss over vanuit New York om de première van deze theatervoorstelling gebaseerd op haar roman "De schuilplaats" bij te wonen.

Johanna Reiss staat op de voorgrond van haar boeken. Maar Johanna wordt niet vaak zo genoemd. Voor haar Amerikaanse man heette zij Ann, en haar oudere zus Sini noemt haar liefdevol Anneke. De verschillende voornamen zeggen iets over de levensloop van Johanna (77). Zij werd in 1932 in Winterswijk geboren als Annie de Leeuw. In 1942 dook zij samen met haar tien jaar oudere zus Sini onder in het Twentse gehucht Usselo. Sini en Annie werden er bijna drie jaar verborgen gehouden. Hierover schreef Annie later- in het Engels- het beroemde jeugdboek "De schuilplaats" (The upstairs room) Zij keerde met zus Sini na de bevrijding terug naar Winterswijk, maakte haar school af en volgde de kweekschool. Herinneringen aan deze moeilijke naoorlogse tijd zou Annie jaren later in "Geen slecht jaar" van zich af schrijven. Uiteindelijk is zij in de beginjaren vijftig naar de Verenigde Staten verhuisd om daar een ander leven te beginnen, ver weg van haar vader en stiefmoeder en grote zus Sini, exit Annie, enter Ann.

Ann de Leeuw ontmoette in Amerika Jim Reiss, een jonge

bedrijfskundige uit Philadelphia, en na een verloving vol komische misverstanden trouwde zij met deze haar in feite onbekende persoon. Zij vonden een appartement in New York en kregen twee dochters, Kathy en Julie.

In de zomer van 1969 is Johanna Reiss samen met haar dochttertjes Katy en Julie over uit New York om in Winterswijk en Usselo onderzoek te doen naar haar verleden waar ze later "De schuilplaats" over zal schrijven. Jim, haar man, voegt zich een week lang bij hen. Eenmaal terug in Amerika pleegt hij, na een laatste gezellige avond met de burens, in hun appartement zelfmoord. Hij was 37, zij 36. Reiss keerde met haar dochters uit Nederland terug naar huis en hield zichzelf overeind door te schrijven. "Voordien had ik al wel wat aantekeningen gemaakt over vroeger, maar na Jim's dood begon ik echt. In feite heeft mijn onderduikvader Johan Oosterveld twee keer mijn leven gered. Elke avond, nadat ik de kinderen in bed had gestopt, ging ik aan het werk. Ik moest het kind in mijzelf naar boven halen, en terug gaan naar hoe het was geweest in Usselo. Schrijven, hoe pijnlijk ook, was makkelijker dan alleen in bed liggen. Ik keerde terug naar vroeger, naar mijzelf als klein meisje, bij Johan en Dientje op de boerderij. Elke avond werd ik weer een kind, en dat heeft me gered. Alle woede en verdriet kon ik in dat boek stoppen. Ik was zo boos op Jim, ik had hem zelf met gemak kunnen doodslaan voor wat hij ons had aangedaan, maar

ik mocht van mijzelf niets laten merken aan mijn dochters. Zij wisten jarenlang ook niet dat hij zichzelf had gedood. Zij wisten niet beter dan dat hij een hartaanval had gehad. De avondlijke sessies schrijven leidden tot De schuilplaats, dat in 1972 verscheen in de VS en in 1974 in een Nederlandse vertaling uitkwam. Het boek was bestemd voor lezers vanaf elf en vond zijn weg naar een groot en divers publiek. Het is regelmatig herdrukt en nog altijd te koop. In het boek keert de schrijfster terug in haar herinnering naar Usselo, en de eenvoudige boerenfamilie die haar en haar zus Sini opving. Met veel gevoel voor detail beschrijft zij een onluisterende wereld van armoede en viezigheid, zonder enige romantisering van het verleden. Haar redders, Johan, Dientje en opoe Oosterveld, tekent zij met genegenheid, maar ook met de meedogenloze eerlijkheid van een kind.

Het duurde nog twintig jaar voor "Een verborgen leven" zijn definitieve vorm had bereikt. "Dit was mijn aller-moeilijkste boek. Ik was bang van die gevoelens, ik was er verschrikkelijk bang voor. Ik moest alles weer voelen zoals het toen was. Dat was heel moeilijk. De publicatie van dit boek is een soort bevrijding. In het begin heb ik een symbolisch citaat uit De schuilplaats gebruikt, over het wegblazen van ijsbloemen op het raam zodat ik de lucht kon zien. Zo voel ik me nu ook, nu dit boek is geschreven kan ik de lucht weer zien"

Een verborgen leven is een ontluisterend eerlijk boek. Reiss schetst zichzelf als een kinderlijke vrouw, jonger dan haar leeftijd, en haar echtgenoot Jim als een hyper intelligente man, die opgroeide in een volkomen ontwricht gezin. Het is vooral een ontroerende roman waarin Johanna Reiss op zoek gaat naar antwoorden die ze nooit zal vinden.

Zij schreef het boek wel vier keer. En iedere bladzijde wel tien, twintig keer over, zegt ze erbij. Altijd had ze een blocnote bij zich. Het boek heeft haar geobsedeerd. Het schrijven heeft haar emotioneel volkomen uitgeput. "Ik ben al geen drinker, maar ik dronk in die jaren niets, niet eens een drupje. Ik wilde helder in mijn kop zijn om de volgende dag weer te kunnen werken". Haar zus Sini is net als in het boek De schuilplaats uitgebreid aanwezig in het boek Een verborgen leven dat in 2008 is verschenen.

In 2008 had haar zus Sini het nog niet gelezen toen Johanna Reiss ter promotie van haar boek

bij haar in Scheveningen logeerde.

"Ik wacht ermee tot Anneke weer weg is. En dan ga ik ermee naar een café waar je ook kranten en boeken kunt lezen. Want als ik het hier thuis ga lezen, ga ik huilen. En ik wil niet huilen. Ik hoop dat een openbare ruimte me zal dwingen me een beetje te beheersen". Aldus Sini.

Johanna Reiss doet veel aan vrijwilligerswerk op Amerikaanse scholen. Zij vertelt daar over de Holocaust. Als zij in Winterswijk is zal zij de Prins Willem Alexander School bezoeken. Zij vertelt daar in groep acht over haar boek "De schuilplaats" In deze klas zit ook hoofdrolspeelster Lise Ebberts van de theatervoorstelling van De Schuilplaats.

Johanna Reiss vertelt woensdag 3 maart over haar boek "Een verborgen leven" in de doopsgezinde kerk aan de Torenstraat in Winterswijk. Kaarten hiervoor zijn te koop bij Boekhandel Kramer in Winterswijk voor € 7,50 (inclusief een kopje koffie) Zie ook www.boekhandelkramer.nl